

ГЕТЬМАН З. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПОЛУЧУВАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ СЛОВА В НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

У статті розглядається слово як одиниця мови з конкретним значенням, яка вступає в певні зв'язки з іншими словами, в результаті чого утворюється безліч словосполучень з огляду на валентність базового елемента останнього. Валентність лексичної одиниці визначається структурою синтаксичних одиниць, більших за слово і має в різносистемних мовах збіги і розбіжності.

Ключові слова: валентність, еквівалентність, словосполучення, різносистемні мови.

В статье анализируется слово как языковая единица с конкретным значением, которая вступает в определенные связи с другими словами, в результате чего образуется множество словосочетаний с учетом валентности базового элемента последнего. Валентность лексической единицы определяется структурой синтаксических единиц больших, чем слово и имеет в разносистемных языках сходства и различия.

Ключевые слова: валентность, эквивалентность, словосочетание, разносистемные языки.

The article deals with a word as a language unit with a definite meaning which joining other words creates word combinations the number of which depends on the valence of its basic element. The valence of a lexical unit is determined by the structure of syntactic units bigger than a word and has common as well as distinctive features in unrelated languages.

Key words: valence, equivalence, word combination, unrelated languages.

Сполучувальні властивості слова пов'язані з реалізацією слова у потоці мовлення (усного або письмового). Синтагматика слова, його функціонування регулюється мовною нормою конкретної мови. Сполучувальні якості слова лімітовані семантикою лексеми, а також граматичними параметрами структур, які вони утворюють. Мінімальною граматичною структурою є словосполучення. Під сполучуваністю лексем слід розуміти здатність поєднуватися одна з одною в мовленнєвій реалізації одиниць мови, а саме в висловленні, структурованому словосполученням або реченням. У синтагматиці слова виявляється взаємодія двох рівнів мови: лексичного і граматичного.

Лексична сполучуваність слів – це потенційні можливості слова, зумовлені його семантичною структурою (обсягом), вступати

в певні семантичні відносини з іншими словами, що і реалізується в вільних або зв'язаних (фразеологічних) словосполученнях. Так як лексична семантика часто впливає на характер зв'язку між компонентами словосполучення, то синтаксична сполучуваність спрямована на потенції окремого слова вступати у відношення з іншими словами відповідно до законів побудови мінімальної комунікативної одиниці, яка забезпечує мовленнєву комунікацію. Синтаксичні зв'язки слів здійснюються виключно в реченні.

Лексична сполучуваність слів слугує основою для синтаксичної сполучуваності через те, що підрядні слів визначаються його лексико-граматичними характеристиками. Це означає, що лексична сполучуваність створює основу для конструювання словосполучень і речень, а саме єдине ціле визначається конкретними видами синтаксичного зв'язку. Цю тезу стверджує, наприклад, аналіз ІС або функціонування окремих слів або словосполучень як самостійних висловлень в діалогічному тексті з опорою на його архітектоніку і комунікативну ситуацію.

У мові є слова, які за своєю семантичною структурою самодостатні, щоб називати предмети, явища, якості, дії; є слова, які потребують обов'язкових конкретизаторів, які не тільки конкретизують, але й однозначно позначають денотат. Права валентність лексеми відбиває основні типи синтаксичного зв'язку, характерні для конкретної мови, в узагальнених реченнєвих ситуаціях з їхнім суворо нормативним узусом.

Синтаксичні зв'язки, які регулюють взаємозв'язок слів у словосполученнях і реченнях, не завжди співпадають в українській та іспанських мовах, через те, що вони різносистемні: українська мова – синтаксична, іспанська – аналітична. Тому двомовні словники маркують прийменникове управління дієслова (*cambiar de direcció*n), вживання прямого додатка з прийменником *a* (*aplaudir a una cantante*), дають розгорнуті паралельні еквіваленти – словосполучення, які відбивають саме зазначені властивості мов і в яких реалізуються притаманні їм подвійні синтаксичні зв'язки. Пор. вживання прийменників: *trabajar de profesor* – працювати викладачем, *gozar de autoridad entre sus compañeros* – користуватися авторитетом у своїх товаришів. В іспанській мові, як і в українській традиційно виділяють три види підрядного зв'язку: узгодження,

керування і прилягання. При визначенні сполучувальної еквівалентності в іспанській і українській мовах спостерігається, в основному, співпадіння видів зв'язку: *el (los) libro(s) nuevo(s)* – нова(і) книга(у), *leer un libro* – читати книгу, *el rumor del agua* – шум води, *vivir lejos* – жити далеко.

Однак, кожна мова також має особливості. Так, український іменник *арешт* у словосполученні знаходиться під *арештом* реалізує такий вид підрядного зв'язку, як прилягання, в той час як його іспанський еквівалент будується за типом узгодження: *estar arrestado*. Пор. *здати в багаж* (прилягання) – *fracturar el equipaje* (керування). Або українське словосполучення, побудоване за типом керування, в іспанській мові має еквівалентом окрему лексему: *накласти арешт (на майно)* – *embargar (los bienes)*, *перев'язати бинтом* – *vendar*, *загрузнути в болоті* – *empantanarse*, через те що сама лексема є інформаційно достатньою і не потребує додаткових, конкретизуючих лексичних засобів завдячуючи внутрішній самодостатності, яка є наслідком дериваційних характеристик лексеми-деривата (*embargar* < *embargo*, *empantanarse* < *pantano*).

Існує безліч сполучень різних структурних типів і рівнів семантичних стратифікацій, пов'язаних з тим, що сама лексема визначає синтаксичну сполучуваність як особливий прислівний зв'язок, що пов'язано з образним мисленням носіїв мови. На цій підставі лексична сполучуваність репрезентує як лексично відкриті, так і семантично обмежені, лексично закриті зв'язки: лексико-граматичні обмеження сполучуваності можуть походити як від головного (базового) слова (елемента) словосполучення, так і від залежного.

Сполучуваність слова може обмежуватися кількістю слів, здатних виступати як елементи розширення. В цьому випадку лексична сполучуваність суворо стійка. Сполучувальну складність реалізують словосполучення, в структуру яких входять елементи з лексичною диференціацією в одній з мов. Український прикметник *відкритий* у словосполученні з іменниками *магазин*, *контора* тощо еквівалентний іспанському прикметнику *abierto* у словосполученнях з іменниками *tienda*, *oficina*.

Однак, у значенні відкритий (про місце або місцевість) іспанським еквівалентом є слово *descubierto*: *piscina descubierta*, *lugar descubierta*. Пор. *la exposición inaugurada*. Отже, відносна залежність словосполучення передбачена обмеженням у виборі означення слова.

У випадку, коли превалює інтенція словосполучення над інтенцією окремого слова, слід констатувати фіксованість синтаксичної одиниці: *братська могила – fosa común*.

Лексичну еквівалентність можна досягти не тільки простим співвідношенням лексема-лексема: *автомат – autómatas*, але і шляхом інформаційних сполучувальних моделей, більш точних, які представляють поняття в розгорнутому вигляді: *máquina automática*, *aparato automático*. Спостерігається також і зворотний, конверсійний процес: *вантажний автомобіль – camión*, хоча *вантажний транспорт – transporte de carga*, *вантажний ліфт – ascensor de carga*.

Конверсія характерна в основному, для трьохчленних словосполучень: у різних мовах виділяється різний член словосполучення, який здійснює керування. Пор. *автомобіль нової марки*, де центротворюючим елементом виступає слово *автомобіль* і *nueva marca* (*nuevo modelo*) *de automóvil* центр словосполучення переноситься на іменник *marca* (*modelo*).

Загально відомо, що українські відносні прикметники типу *серпневий*, *агрономічний* мають вільну лексичну сполучуваність, в той час як іспанський еквівалент *de agosto*, *agosteno*, *agostizo* мають певні сполучувальні обмеження. При співпаданні синтаксико-лексичної сполучуваності для обох мов типи сполучуваності різні: для української мови характерна вільна лексична сполучуваність за типом узгодження (прикметник + іменник); для іспанської мови у зв'язку з відсутністю розвиненої системи відносних прикметників характерна тенденція до сполучуваності за типом керування (іменник + *de* + іменник), для словосполучень прикметник + іменник (іменник + прикметник) як еквівалентів іменник + *de* + іменник₂, де відносний прикметник є однокорінним з іменником₂, характерна лексична обмеженість іменника. Наприклад, *fábrica de automóviles – industria automovilística*, *carreras automovilísticas*.

Валентні властивості слова можуть виявлятися не лише на синтаксичному рівні, часто вступають у дію словотвірні закони як додатковий фактор. Так, російський прикметник *апельсиновий* семантично не лімітований у виборі слова, яке може детермінувати: *апельсиновий сок, апельсиновая роща, апельсиновый цвет*.

Через недостатню розвиненість іспанських відносних прикметників закономірним еквівалентом словосполучення *апельсиновий сок* є іспанське словосполучення *jugo de naranja*. Для двох інших російських словосполучень іспанська модель іменник + *de* + іменник₂ є неприйнятною.

На позначення місця, де росте та чи інша рослина, в іспанській мові активно функціонує суфікс *-al*, отже *апельсиновая роща* – *naranjal*. *Апельсиновый цвет* – *color anaranjado*: іменник *color* сполучується лише з прикметником *anaranjado*, утвореним від іменника *naranja* за допомогою префікса *a-*, який позначає подібність до чогось.

Отже, прикметник *anaranjado* має лімітовану валентність. Пор. *color naranja*. Стійкість вільної аналітичної лексичної сполучуваності зазвичай зумовлена вузьким значенням слова і нечисельністю одиниць тієї низки, яким обмежені слова, що сполучуються з цим словом; невільної аналітичної лексичної сполучуваності – узусом, традицією.

Безумовний інтерес становлять словосполучення з так званою індивідуальною сполучуваністю з відносно обумовленим вибором амбівалентних компонентів. В українському словосполученні *сісти в автобус* обидва компоненти не мають сполучувальних обмежень: *сісти за стіл, сісти за книжки, сісти за грати* тощо. В іспанському еквівалентному словосполученні *tomar el autobús* дієслово *tomar* у значенні *hacer uso de* обмежене в правій валентності, а саме: прямий додаток обов'язково позначає вид транспорту: *tomar el tren, el avión*. Таким чином права валентність дієслова обумовлює ліву валентність іменника.

Висновки. Сполучувальні властивості слова в мовленнєвій реалізації різносистемних мов (іспанської, з одного боку, української і російської, з іншою) є результатом валентності слова, яка обумовлена семантично і структурно (з огляду на словосполучувальні моделі).